

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ПРОЦЮК ОЛЕСЯ МИКОЛАЇВНА

УДК [343.102:343.137.5] (043.3)

**КРИМІНАЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ Й ТАКТИКА
ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОГО**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий керівник кандидат юридичних наук, доцент
Благута Роман Ігорович,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
ректор

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Чаплинський Костянтин Олександрович,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
завідувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії

кандидат юридичних наук, професор

Ляш Андрій Олексійович,
Київський національний університет культури і мистецтв,
професор кафедри правознавства

Захист відбудеться «16» лютого 2017 р. о 14:00 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.007.05 у Національній академії внутрішніх справ за адресою: ДП-
680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх
справ за адресою: ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий «16» січня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Д.О. Савицький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний етап формування демократичного суспільства в Україні, що обрала курс на євроінтеграцію, супроводжується негативними явищами соціального характеру, одне з яких полягає в поширенні злочинності серед неповнолітніх. Офіційні статистичні дані свідчать про те, що, незважаючи на певні позитивні тенденції стосовно зменшення кількості вчинених правопорушень неповнолітніми (2013 р. – 8781; 2014 р. – 7467; 2015 р. – 7171), рівень злочинності залишається доволі високим. За вісім місяців 2016 р. неповнолітніми або за їх участі вчинено 3366 кримінальних правопорушень. За цей же період повідомлено про підозру 2768 неповнолітнім.

Допит є чи не єдиною слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться в усіх без винятку кримінальних провадженнях. У теорії кримінального процесу та в практичній діяльності слідчих підрозділів існує чимало проблемних аспектів, що стосуються допиту неповнолітніх підозрюваних. Складність його проведення обумовлена специфікою психології формування такої категорії допитуваних, їх віковими та індивідуальними особливостями.

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що прийнятий 2012 р. Кримінальний процесуальний кодекс України ввів принципово нові положення щодо процесуальної регламентації проведення допиту. Відтак, потребують оновлення й удосконалення практичні рекомендації щодо проведення допиту і такої категорії осіб, як неповнолітні підозрювані.

Глибинні перетворення в суспільстві, суттєві зміни в системі цінностей у молоді, що відбулися останніми роками (їм притаманний індивідуалізм, що прийшов на зміну радянському колективізму), зміни в психофізичному та соціальному розвитку неповнолітніх, що вплинуло на мотивацію їх поведінки, зокрема злочинної, зумовило актуальність теми дослідження і необхідність комплексного вивчення процесуальних, організаційно-тактичних і психологічних аспектів допиту неповнолітніх підозрюваних.

Вагомий внесок у розроблення наукових засад проведення допиту зробили такі відомі вчені-процесуалісти, як Ю. П. Аленін, В. І. Галаган, І. В. Гловюк, А. О. Ляш, О. Р. Михайленко, В. Т. Нора, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, Л. Д. Удалова, М. О. Янковий та ін. Проблематику розслідування правопорушень, тактику окремих слідчих (розшукових) дій розкрито в роботах криміналістів В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, П. Д. Біленчука, В. К. Весельського, В. Я. Горбачевського, А. В. Іщенка, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, В. М. Тертишника, С. В. Харченка, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька. Психологічні особливості проведення слідчих дій, зокрема за участі неповнолітніх, також досліджували Р. І. Благута, В. Л. Васильєв, А. П. Венедиктов, Н. І. Гаврилова, Н. В. Грищенко, М. Є. Дирдін, Д. В. Затенацький, М. В. Костицький, Д. В. Куриленко, І. В. Озерський, Н. В. Павлюк, С. А. Риб'янець, Ю. А. Чаплинська та ін.

Різні аспекти проведення допиту розглядали й інші вчені, а саме: Н. І. Гуковська, А. В. Дулов, С. П. Єфімічев, М. І. Кулагін, І. А. Макаренко,

Г. М. Міньковський, П. Д. Нестеренко, Л. Е. Орбан-Лембрик, М. І. Порубов, Є. В. Стрельцова, С. В. Тетюєв, О. Ю. Ямпольський.

Водночас, незважаючи на наявність змістовних наукових досліджень, що мають практичну спрямованість, проте більшість з яких ґрунтуються на нормах Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р., не дослідженими залишаються особливості проведення допиту неповнолітнього підозрюваного, його видова характеристика, допустимість застосування до такого учасника кримінального процесу методів психологічного впливу та оптимальний вибір тактичних прийомів. З огляду на те, що ефективність тактичних прийомів, які ґрунтуються на світоглядних позиціях неповнолітніх, знижується, сьогодні органи досудового розслідування потребують їх оновлення. Окреслені обставини визначили необхідність детального дослідження обраної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження узгоджується з положеннями Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015; Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р., затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209-р; Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затверджених наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275 (п. 7 Актуальні проблеми реалізації кримінального процесуального законодавства та розслідування злочинів). Робота виконана в контексті теми науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Львівського державного університету внутрішніх справ «Протидія злочинам, підслідним органам внутрішніх справ: правові, кримінологічні та криміналістичні аспекти» (реєстраційний номер 0112U007493). Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Львівського державного університету внутрішніх справ 25 лютого 2011 р. (протокол № 7) та уточнено 25 листопада 2015 р. (протокол № 4).

Мета і задачі дослідження. *Метою* роботи є розроблення науково обґрунтованих рекомендацій, що сприятимуть підвищенню ефективності проведення допиту неповнолітнього підозрюваного, та формулювання пропозицій з удосконалення кримінального процесуального законодавства.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *задачі*:

- визначити стан наукового розроблення кримінальних процесуальних, криміналістичних і психологічних питань допиту неповнолітнього підозрюваного;
- розкрити сутність кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного;
- запропонувати визначення поняття допиту неповнолітнього підозрюваного та здійснити його класифікацію;
- визначити оптимальні місце й час проведення допиту такого учасника кримінального процесу, як неповнолітній підозрюваний;
- розкрити основні елементи вивчення особи неповнолітнього підозрюваного та окреслити методи отримання інформації про неповнолітнього допитуваного;

- визначити завдання обов’язкових учасників допиту неповнолітнього підозрюваного та з’ясувати особливості їх залучення до проведення вказаної слідчої (розшукової) дії;

- сформулювати дефініцію психологічного впливу на неповнолітнього підозрюваного та встановити допустимі для застосування методи психологічного впливу під час допиту неповнолітнього підозрюваного;

- навести типологію мотивів самообмови неповнолітнього підозрюваного;

- запропонувати систему тактичних прийомів допиту неповнолітнього підозрюваного в конфліктній ситуації та виокремити найефективніші тактичні прийоми, що може застосовувати слідчий під час допиту неповнолітнього підозрюваного в безконфліктній ситуації;

- розробити та надати пропозиції стосовно вдосконалення норм чинного кримінального процесуального законодавства, що регламентують порядок проведення допиту неповнолітнього підозрюваного.

Об’єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають між учасниками кримінального провадження під час допиту неповнолітнього підозрюваного.

Предмет дослідження – кримінальна процесуальна регламентація й тактика допиту неповнолітнього підозрюваного.

Методи дослідження обрано відповідно до мети і задач, а також особливостей об’єкта і предмета наукового пошуку для усебічного вивчення й осмислення окресленої проблеми.

За допомогою *логіко-семантичного методу* досліджено змістове навантаження термінів «кримінальний процесуальний статус», «допит», «тактичний прийом» і сформовано визначення термінів «допит неповнолітнього підозрюваного», «психологічний вплив на неповнолітнього підозрюваного», «тактичний прийом» (підрозділи 1.2, 1.3, 3.2, 3.3). Для розроблення пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України застосовано *методи прогнозування та моделювання* (підрозділи 1.2, 2.1, 2.3). Для зіставлення норм Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. та Кримінального процесуального кодексу 2012 р. використано *компаративний метод* (підрозділи 1.2, 1.3, 2.3). Під час вивчення кримінально-процесуального законодавства зарубіжних держав і норм міжнародних нормативно-правових актів, для визначення можливостей використання зарубіжного досвіду у вітчизняному законодавстві, а також для порівняння думок і дефініцій учених застосовано *порівняльно-правовий метод* (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 2.3, 3.2, 3.3, 3.4). За допомогою *структурного методу* виокремлено та досліджено особливості кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного (підрозділ 1.2). *Соціологічний метод* використано під час анкетування практикуючих слідчих у територіальних підрозділах органів внутрішніх справ Національної поліції України, які безпосередньо здійснюють розслідування злочинів, учинених неповнолітніми (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3, 3.2, 3.3, 3.4). На кожному етапі дослідження використано *формально-логічні методи* (аналіз, синтез, індукція та дедукція) для формулювання дефініцій, висновків, розроблення системи тактичних прийомів, що застосовує слідчий під час допиту неповнолітнього

підозрюваного та для розроблення рекомендацій з проведення підготовки до допиту й безпосередньо допиту. За допомогою *методу інтерв'ювання* отримано частину емпіричної бази.

Емпіричну базу дослідження становлять дані офіційної правової статистики за період 2013–2016 рр.; результати анкетування 220 слідчих територіальних підрозділів органів внутрішніх справ Національної поліції України, які розслідували кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми, що проводилося упродовж 2014–2015 рр. у Вінницькій, Волинській, Івано-Франківській, Закарпатській, Львівській, Миколаївській, Полтавській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Черкаській областях і м. Києві, та результати вивчення матеріалів 113 кримінальних проваджень у м. Львові, що здійснювали слідчі підрозділи органів внутрішніх справ Національної поліції України. Під час вивчення матеріалів практики та визначення ключових аспектів обраної проблеми використано досвід роботи дисертантки слідчим СВ Личаківського РВ ЛМУ ГУМВС України у Львівській області.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням кримінальної процесуальної регламентації й тактики проведення допиту неповнолітнього підозрюваного. У дослідженні сформульовано та обґрунтовано низку висновків і рекомендацій до найбільш суттєвих з яких слід виділити такі:

вперше:

- запропоновано обов'язковість проведення додаткового допиту неповнолітнього підозрюваного через декілька днів після проведення первинного допиту, враховуючи сутність ремінісценції, а також підвищену емоційну вразливість неповнолітніх одразу після затримання;

- наведено типологію мотивів самообмови неповнолітніх підозрюваних у конфліктних ситуаціях (коли допитуваний зізнається у вчиненні злочину, якого не вчиняв; коли вчинено груповий злочин, а неповнолітній підозрюваний взяв усю вину за вчинене на себе; коли неповнолітній підозрюваний зізнається у вчиненні більш тяжкого злочину, ніж насправді; коли неповнолітній підозрюваний перебільшує свою роль у вчиненому злочині та коли повідомляє про вчинення менш тяжкого злочину, ніж був учинений насправді);

- запропоновано систему тактичних прийомів допиту неповнолітніх підозрюваних у конфліктній ситуації (згрупувавши залежно від наслідків, спричинених конфліктною ситуацією, та від зайнятої позиції неповнолітнього підозрюваного і його захисника), виокремлено тактичні прийоми, які найдоцільніше застосовувати під час допиту неповнолітніх підозрюваних в умовах безконфліктної ситуації;

удосконалено:

- перелік обставин, які дають змогу усунути або обмежити участь законного представника неповнолітнього підозрюваного, шляхом доповнення їх нормою, коли зазначені особи перебувають у конфліктних стосунках і неповнолітній підозрюваний не бажає, щоб та чи інша особа була представником його інтересів (запропоновано доповнити ст. 488 Кримінального процесуального кодексу України ч. 4);

– класифікацію допиту неповнолітнього підозрюваного за такими критеріями: черговістю; змістом; психофізичним станом неповнолітнього підозрюваного; колом додаткових учасників, які можуть брати участь у допиті поряд з обов'язковими (законним представником, захисником, педагогом або психологом); залежно від комунікативної ситуації; за фактом встановлення психологічного контакту; місцем проведення; часом проведення; суб'єктами допиту; фактом застосування технічних засобів; фізичною присутністю допитуваного;

– поняття допиту неповнолітнього підозрюваного, психологічного впливу на неповнолітнього підозрюваного, тактичного прийому, що застосовує слідчий під час допиту неповнолітнього підозрюваного;

дістало подальший розвиток:

– рекомендації щодо визначення розумних часових меж допиту неповнолітнього підозрюваного за клопотанням захисника і розширення часових меж загальної тривалості допиту неповнолітнього підозрюваного шляхом унесення змін і доповнень до ч. 2 ст. 226 Кримінального процесуального кодексу України;

– рекомендації щодо доцільності застосування під час допиту неповнолітніх підозрюваних таких методів психологічного впливу, як «зараження», «наслідування» і «переконання», аргументовано недопустимість застосування маніпуляції і навіювання (як одного зі способів маніпуляції);

– рекомендації щодо врахування позиції неповнолітнього підозрюваного у призначенні законного представника шляхом унесення змін і доповнень до ч. 3 ст. 488 Кримінального процесуального кодексу України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації впроваджено й надалі може бути використані у:

– *науково-дослідній діяльності* – як теоретична основа для подальших досліджень особливостей допиту неповнолітнього підозрюваного під час досудового розслідування, а також як предмет науково-дослідної діяльності викладачів, студентів, курсантів, слухачів магістратури, аспірантів (акт впровадження в науково-дослідну діяльність Національної академії внутрішніх справ від 12 вересня 2016 р.);

– *законотворчій діяльності* – при внесенні змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу України з питань проведення допиту неповнолітнього підозрюваного (лист до Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 29 вересня 2016 р. № 3/3163);

– *практичній діяльності слідчих підрозділів* – під час проведення слідчої (розшукової) дії за участі неповнолітніх підозрюваних (акт впровадження у практичну діяльність Головного управління Національної поліції у Львівській області від 28 липня 2016 р.);

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Кримінальний процес», «Доказування» і спеціальних курсів, а також у процесі підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів (акт впровадження в освітній процес Львівського державного університету внутрішніх справ від 14 червня 2016 р. № 26).

Апробація результатів дисертації. Теоретичні положення та висновки дисертаційної роботи оприлюднено на таких науково-практичних заходах: звітній науковій конференції факультету з підготовки слідчих ЛьвДУВС (м. Львів, 25 березня 2011 р.); звітних наукових конференціях ад'юнктів, аспірантів та здобувачів ЛьвДУВС (м. Львів, 30 вересня 2011 р. і 27 вересня 2013 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти» (м. Львів, 19–20 вересня 2013 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених «Актуальні проблеми адміністративного та кримінального права і процесу» (м. Донецьк, 15 березня 2014 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні засади протидії злочинності в сучасних умовах» (м. Львів, 16 жовтня 2015 р.).

Публікації. Основні наукові результати дослідження відображено в 11 публікаціях, зокрема в чотирьох наукових статтях у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одній статті в електронному фаховому виданні іноземної держави та шести тезах доповідей на конференціях.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, що включають десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (212 найменувань на 23 сторінках) і трьох додатків на 20 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 243 сторінки, з яких обсяг основного тексту – 200 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації; висвітлено зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами; визначено мету і задачі дослідження, його об'єкт і предмет; охарактеризовано методи дослідження, наукову новизну одержаних результатів і їх практичне значення; подано відомості про апробацію та публікацію основних положень дисертаційної роботи.

Розділ 1 «Загальна характеристика допиту неповнолітнього підозрюваного» складається з трьох підрозділів, у яких досліджено стан наукового розроблення кримінальних процесуальних, криміналістичних і психологічних питань такого допиту, вплив кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного на нормативно-правову регламентацію допиту, визначено сутність його поняття та види.

У *підрозділі 1.1. «Стан наукового розроблення кримінальних процесуальних, криміналістичних і психологічних питань допиту неповнолітнього підозрюваного»* констатовано, що численний науковий доробок вітчизняних і зарубіжних науковців становить основу положень щодо процесуального порядку й тактики допиту неповнолітнього підозрюваного. Першу кандидатську дисертацію, присвячену тактиці допиту, захистила В. О. Коновалова ще 1953 р. У подальшому над проблематикою такої слідчої (розшукової) дії працювали О. О. Закатов (1971), В. С. Комарков (1973), В. Є. Богинський (1980), М. В. Бахарева (1981), В. А. Журавель (1983), В. Ю. Шепітько (1991), В. К. Весельський (1999) та ін.

Зазначено, що вагомий внесок у розроблення наукових засад визначення поняття тактичного прийому, дослідження критеріїв допустимості їх застосування до учасників кримінального провадження зробили такі вчені, як: Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, Г. Г. Доспулов, А. В. Дулов, Л. Я. Дряпкін, С. П. Єфімічев, І. О. Зайцева, Л. Л. Каневський, Л. М. Карнеєва, М. І. Кулагін, В. Г. Лукашевич, І. А. Макаренко, Ю. П. Михальчук, І. М. Мостова, П. Д. Нестеренко, М. І. Порубов, Н. Ш. Сафін, А. Б. Соловйов, А. А. Центров, К. О. Чаплинський, О. Є. Ямпольський та ін.

Досліджуючи поняття психологічного впливу, здійснювали спроби визначення й класифікації конкретних прийомів і методів психологічного впливу такі вчені, як: І. Є. Биховський, С. О. Гарькавець, М. В. Костицький, М. І. Порубов, Ф. М. Сокиран, М. П. Хайдуков, Ю. В. Чуфаровський та інші, а В. П. Бахін, В. Г. Гончаренко, Н. І. Єфімова, В. О. Коновалова, В. Г. Лукашевич, О. Р. Ратінов, та М. В. Салтевський вивчали питання критеріїв допустимості застосування цих методів.

На сучасному етапі розвитку кримінального процесу та криміналістики значний внесок у вирішення окремих проблем та особливостей допиту неповнолітніх учасників процесу зробили такі вчені: М. Є. Дирдін, Д. В. Затенацький, С. О. Книженко, Т. П. Матюшкова, Н. В. Павлюк, О. Ю. Петечел, С. В. Томин, Л. Д. Удалова, С. В. Харченко та ін.

Проте допит неповнолітніх підозрюваних сьогодні не може належати до слідчих (розшукових) дій, методичні аспекти проведення яких є достатньо розробленими на підставі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. Останніми роками (зокрема, після набрання чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України) зазначені питання розглядаються переважно в коментарях, підручниках і навчальних посібниках, мають фрагментарний характер. Незважаючи на це, опубліковані теоретичні праці присвячено здебільшого з'ясуванню сутності поняття допиту, окремих його видів, особливостей допиту свідків, потерпілих, а питанням допиту неповнолітніх, зокрема підозрюваних, застосуванню щодо них методів психологічного впливу й тактичних прийомів приділяється недостатньо уваги.

У підрозділі 1.2. *«Кримінальний процесуальний статус неповнолітнього підозрюваного та його вплив на нормативно-правову регламентацію допиту»* зазначено, що кримінальний процесуальний статус неповнолітнього підозрюваного має охоплювати не лише загальновідомі процесуальні права, які надані повнолітньому підозрюваному (передбачені ч. 3 ст. 42; ч. 2 ст. 193; ст. 201; ч. 2 ст. 228; ст. 253; ст. 18; ч. 3 ст. 29 Кримінального процесуального кодексу України) та обов'язки (ч. 7 ст. 42 Кримінального процесуального кодексу України), а й, враховуючи можливості сприйняття, усвідомлення, реалізації цього статусу саме неповнолітнім, спеціальні (виклик слідчим через батьків чи законних представників; проведення допиту у присутності законного представника, педагога або психолога, лікаря). Сукупність усіх процесуальних прав неповнолітнього підозрюваного спрямована на реалізацію засади захисту. Серед гарантій захисту прав неповнолітніх підозрюваних необхідно відзначити обов'язкову участь захисника як з моменту

встановлення факту неповноліття, так і з часу виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою; щодо захисту підозрюваних у віці до 18 років; надання такої допомоги безоплатно, а також після затримання неповнолітнього обов'язкове негайне повідомлення про це батьків, усиновителів, опікунів, піклувальників, органів опіки.

З метою уникнення ситуації, коли законний представник, перебуваючи в конфліктних взаєминах з неповнолітнім підозрюваним, найперше обстоюватиме свої, а не інтереси дитини, пропонується враховувати позицію останнього у призначенні законного представника (88,5 % учасників анкетування погоджуються з висловленим). Запропоновано доповнити ст. 488 Кримінального процесуального кодексу України ч. 4 такого змісту: «Перелік обставин, що дозволяють усунути або обмежити участь законного представника: у разі здійснення психологічного тиску на неповнолітнього підозрюваного з метою зміни показань; у разі вчинення законним представником проти неповнолітнього протиправних дій; коли законний представник неповнолітнього перебуває з останнім у конфліктних стосунках, і неповнолітній не бажає, щоб та чи інша особа була представником його інтересів».

У підрозділі 1.3. «Поняття допиту неповнолітнього підозрюваного та його види» з'ясовано, що в науці кримінального процесу допит вчені розглядають як односторонній процес отримання слідчим інформації, як взаємодію слідчого з допитуваним, як систему з трьох елементів (кримінального процесуального закону, слідчого і допитуваного). Запропоновано цю слідчу (розшукову) дію розглядати як інформаційно-психологічний процес взаємодії обов'язкових і додаткових учасників допиту з неповнолітнім підозрюваним, що проводиться відповідно до кримінального процесуального закону з використанням слідчим тактичних прийомів і методів психологічного впливу, допустимих для застосування саме щодо неповнолітніх.

Наголошено на відсутності в літературі спроби єдиної класифікації допиту неповнолітнього підозрюваного. Відповідно, в дисертації здійснено класифікацію за такими критеріями: черговістю; змістом; психофізичним станом неповнолітнього підозрюваного; колом додаткових учасників, які можуть брати участь у допиті поряд з обов'язковими (законним представником, захисником, педагогом або психологом); залежно від комунікативної ситуації; за фактом установлення психологічного контакту; місцем проведення; часом проведення; суб'єктами допиту; фактом застосування технічних засобів; фізичною присутністю допитуваного.

Розділ 2 «Особливості підготовки до проведення допиту неповнолітнього підозрюваного» містить три підрозділи, присвячені висвітленню основних складових підготовки до проведення такого допиту.

У підрозділі 2.1. «Планування допиту, місце і час його проведення» обґрунтовано, що для успішного проведення допиту слідчому необхідно підготуватися та спланувати його проведення. Усі дії, які слідчий планує здійснити під час підготовки до допиту неповнолітнього підозрюваного і під час допиту, відображаються у плані, що чітко визначає предмет допиту, а в деяких випадках (у разі деталізації предмета) – і межі, сприяє систематизації обставин, що з'ясовуються, і надає діяльності слідчого цілеспрямованості (лише 8 % опитаних

слідчих ніколи не складають план допиту). Решта вважають, що слідчому найдоцільніше складати письмовий план, записуючи лише перелік питань, які необхідно з'ясувати (43,4%), проте в окремих випадках ефективними будуть і детальний (24,8%), і схематичний плани (23,8%).

Визначено доцільність проведення допиту неповнолітнього підозрюваного в кабінеті слідчого, адже офіційність і строгість обстановки підкреслюють важливість та значущість розслідування для неповнолітнього (73,5%).

Зазначено, що чим раніше підозрюваного буде допитано про відомі йому факти, тим більше ймовірності, що від нього буде отримано повні й достовірні показання. Такої думки дотримуються 84 % респондентів. З огляду на те, що за суттю допит неповнолітнього значно складніший, ніж допит повнолітнього, та предмет допиту неповнолітнього ширший, ніж предмет допиту повнолітнього, рекомендовано розширити часові межі загальної тривалості допиту неповнолітнього підозрюваного впродовж дня. Відповідно, запропоновано ч. 2 ст. 226 Кримінального процесуального кодексу України викласти в такій редакції: «Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину. Загальну тривалість такого допиту впродовж дня та оптимальну тривалість перерв визначає педагог або психолог індивідуально, ураховуючи загальний психічний стан малолітнього або неповнолітнього».

Ураховуючи сутність ремінісценції (процес гальмування, що відбувається відразу після сприйняття, робить початкове відтворення недостатньо продуктивним; упродовж наступних двох – трьох днів відбувається зіставлення і підсилення в пам'яті частин та елементів сприйнятого, їх смислових зв'язків), з метою виявлення та встановлення тих обставин кримінального провадження, про які не йшлося під час первинного допиту, через декілька днів після проведення останнього, запропоновано обов'язково здійснювати додатковий допит неповнолітніх підозрюваних.

У підрозділі 2.2. «Вивчення особи неповнолітнього підозрюваного та напрями використання отриманої інформації під час проведення його допиту» з'ясовано, що дослідження особи неповнолітнього підозрюваного передбачає: виявлення соціального статусу неповнолітнього; діагностику зовнішніх виявів особи допитуваного (агресивність, невірноваженість, товариськість чи замкнутість); визначення його темпераменту, що впливає на темп і ритм проведення допиту; з'ясування особливостей психіки неповнолітніх (емоційна збудженість, схильність до наслідування та навіювання тощо), гендерних відмінностей та особливостей емоційних реакцій перехідного віку, що пояснюються гормональними та фізіологічними процесами (дівчата характеризуються плаксивістю, частою зміною настрою, образливістю, хлопці – раптовою зміною поведінки і реакцією руху).

Констатовано, що вивчення особи неповнолітнього підозрюваного є основою підготовки до допиту, яке здійснюється за допомогою методів спостереження, бесіди та узагальнення незалежних характеристик. Застосування вказаних методів у взаємозв'язку дає змогу діагностувати психологічні характеристики особи і використовувати їх у різноманітних напрямках організації допиту, а саме: під час встановлення психологічного контакту, у визначенні найефективніших методів

психологічного впливу й тактичних прийомів допиту, в оцінці отриманої інформації.

У підрозділі 2.3. «Учасники допиту неповнолітнього підозрюваного та особливості їх залучення» наголошено на тому, що, на відміну від законного представника, який може обстоювати у провадженні позицію, що відрізняється від позиції неповнолітнього підозрюваного, захисник керується лише інтересами підзахисного. Законний представник здійснює лише представництво інтересів неповнолітнього допитуваного, а завданням захисника є не лише захист прав та інтересів неповнолітнього, а й за допомогою засобів захисту можливість спростування підозри, виявлення обставин, що пом'якшують покарання та виключають кримінальну відповідальність неповнолітнього.

Рекомендовано враховувати думку неповнолітнього підозрюваного під час призначення законного представника інтересів неповнолітнього допитуваного. Доцільно, зважаючи на позицію неповнолітнього підозрюваного, призначити представником особу, якій довіряє допитуваний, чи змінити представника, за умов попереднього його обрання. З метою забезпечення гарантій попередження негативного впливу небажаного законного представника на неповнолітнього, з яким не був налагоджений психологічний контакт, та який негативно впливатиме на неповнолітнього підозрюваного, запропоновано внести зміни до ч. 3 ст. 488 Кримінального процесуального кодексу України та викласти її в такій редакції: «У виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, суд за його клопотанням, клопотанням прокурора чи за власною ініціативою своєю ухвалою може відмовити йому в такій участі або ж обмежити участь законного представника у виконанні окремих процесуальних чи судових дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні й залучити замість нього іншого законного представника».

Зазначено, що педагог під час кримінального провадження є спеціалістом, який надає допомогу слідчому у проведенні допиту з урахуванням вікових особливостей неповнолітніх, умов їхнього виховання та особливостей психічного розвитку. Акцентовано, що не всі слідчі уявляють суть залучення педагога, унаслідок чого його участь під час допиту стає формальною (47 % опитаних слідчих залучають педагога з метою отримання допомоги під час установлення контакту, вироблення правильної тактики проведення допиту; 38% респондентів запрошують педагога, щоб засвідчити підписом у протоколі правильність фіксації показань неповнолітніх підозрюваних; 33 % проанкетованих – з метою подолання замкнутості неповнолітнього. Ще 22% слідчих бажають, щоб педагог сформулював запитання до допитуваного з урахуванням дитячої психіки, а 6% – щоб попередити зміну показань допитуваного в подальшому).

У разі запрошення до участі у кримінальному провадженні психолога, як і під час залучення педагога, запропоновано враховувати його незацікавленість у результатах провадження. Відповідно до результатів опитування слідчих і результатів аналізу матеріалів кримінальних проваджень, рекомендовано надавати перевагу залученню саме психолога до участі в допиті неповнолітнього

підозрюваного. 54% опитаних вважають, що психолог допомагає слідчому виявити особливості характеру і поведінки підлітка, що зумовлені його фізичними і психічними формуваннями; 39 % респондентів зазначають, що психолог може виявити психологічні причини й мотиви вчинення злочину неповнолітнім підозрюваним. Попри ці основні функції, психолог, залучений до проведення допиту, може здійснити діагностику психічного стану допитуваного (12,4 % опитаних), визначити емоційно-вольові установки та мотиви його злочинної поведінки (13,3 %), спрогнозувати можливу поведінку неповнолітнього для встановлення психологічного контакту (14,2 %), захистити неповнолітнього від відкритого й прихованого психологічного тиску, що може чинити слідчий.

Розділ 3 «Тактичні прийоми проведення допиту неповнолітнього підозрюваного» об'єднує чотири підрозділи та розкриває психологічні й тактичні особливості проведення допиту неповнолітнього підозрюваного.

У підрозділі 3.1. *«Налагодження психологічного контакту з неповнолітнім підозрюваним»* доведено, що можливості встановлення психологічного контакту і його особливості залежать від індивідуальних психологічних якостей неповнолітніх підозрюваних. Зазначено, що уміння слідчого помічати та враховувати такі якості неповнолітніх допитуваних допоможуть йому обрати тактику власної поведінки, що відіграє важливу роль у налагодженні психологічного контакту. Тактично правильна, продумана до дрібниць поведінка слідчого під час допиту, а також урахування ним індивідуальних психологічних особливостей неповнолітнього підозрюваного є запорукою налагодження психологічного контакту з такою категорією допитуваних.

У підрозділі 3.2. *«Застосування методів психологічного впливу під час допиту неповнолітнього підозрюваного»* запропоновано визначення поняття психологічного впливу на неповнолітнього підозрюваного, який становить застосування слідчим спрямованих дій на психіку неповнолітнього підозрюваного, що охоплюють сукупність допустимих методів, що застосовуються у процесі передачі, опрацювання та використання доказової інформації, зумовлюючи відповідну реакцію допитуваного. Наголошено, що застосування до неповнолітнього засобів психологічного впливу є допустимим і рекомендованим лише за встановлення психологічного контакту, однак безпосередньо під час допиту психологічний вплив необхідно мінімізувати. Це сприятиме встановленню реальних обставин провадження і збільшить можливість отримання особистісного сприйняття ситуації. Зазначено, що категорично не можна застосовувати погрози, обман і введення в оману неповнолітніх підозрюваних. Допустимо застосування слідчим таких методів психологічного впливу, як «зараження» (77 % опитаних), «переконання» (9,7 % респондентів) та «наслідування» (9,7 % проанкетованих). Не рекомендується застосування навіювання та маніпуляції. Акцентовано, що на практиці методи психологічного впливу вживаються в чистому вигляді нечасто. Слідчий застосовує їх комплексно, доповнюючи один одного.

У підрозділі 3.3. *«Тактичні прийоми під час проведення допиту в конфліктній ситуації»* зазначено, що на практиці допит неповнолітніх підозрюваних найчастіше здійснюється в умовах конфліктної ситуації (відмова від давання показань/давання

завідомо неправдивих показань/навмисне замовчування про деякі факти/обмова) (69 % опитаних слідчих).

Сформульовано визначення поняття тактичного прийому, що застосовує слідчий під час допиту до неповнолітніх підозрюваних, як доцільного та ефективного способу дії слідчого в певній ситуації, що ґрунтується на принципах законності, етичності, науковості, доступності, вибірковості та ефективності з урахуванням норм вікової психології і статевих особливостей з метою отримання повних і достовірних показань від неповнолітнього підозрюваного (47,8 % респондентів).

Емпіричними методами встановлено, що найбільш поширеними тактичними прийомами, які застосовують на практиці слідчі під час допиту неповнолітніх підозрюваних у конфліктній ситуації (незалежно від типу конфліктної ситуації), є прийом «налаштування» (встановлення емоційного контакту з допитуваним) (55 % опитаних), пред'явлення доказів (46 %), створення уявлення про поінформованість слідчого (32 %), спостереження за поведінкою допитуваного та його психофізичними реакціями (28,3 %), викладання показань у формі вільної розповіді (26,5 %), постановка питань (24 %), деталізація показань (24,8 %), зняття напруги (22%), спрямування розмови в напрямі так званих «нейтральних інтересів» (19,5 %), використання слідчим позитивних рис особистості (15,9%).

Крім того, з метою підвищення ефективності та результативності допиту неповнолітнього підозрюваного запропоновано умовну систему тактичних прийомів: 1) залежно від наслідків, спричинених конфліктною ситуацією, тактичні прийоми згруповано на такі, що застосовуються за категоричної відмови допитуваного від давання показань (з'ясування й усунення мотивів, «налаштування», вивчення наявних доказів і встановлення фактів, аналіз позитивних рис неповнолітнього, попередження про ненадійність інших учасників, доказування даремності зайнятої позиції); застосовуються за умови давання неправдивих показань, як таких, що ґрунтуються повністю на вимислі, так і таких, які частково містять вигадані фрагменти («виклик», усунення мотивів, надання допомоги в пригадуванні забутого, вивчення наявних доказів, виявлення асоціацій, контрольні запитання); застосовуються під час замовчування допитуваним окремих, відомих для слідства фактів, що мають значення для розслідування (пред'явлення поступово доказів, зіставлення показань, аналіз, виявлення суперечностей та уточнень); 2) залежно від позиції неповнолітнього підозрюваного і його захисника та наявності доказової бази у слідчого на момент допиту, коли неповнолітній допитуваний визнає свою вину, а в слідчого ще немає повністю сформованої доказової бази, яка б підтверджувала чи спростовувала винуватість допитуваного, є припущення про присутність самообмови (демонстрація безглуздості наведених доказів, пропозиція пояснити суперечності в показаннях, використання позитивних рис особи, усунення мотивів самообмови, пропозиція скласти план-схему, зіставлення показань, виявлення суперечностей); неповнолітній підозрюваний не визнає свою вину, проте в слідчого є достатньо доказів, які викривають його у вчиненому (допущення легенди неповнолітнім підозрюваним, припинення брехні, допит щодо другорядних обставин розслідуваного правопорушення, пред'явлення

доказів); неповнолітній підозрюваний не визнає свою вину і в слідчого немає достатньо доказів, які викривають його у вчиненому (перевірка алібі, роз'яснення неповнолітньому підозрюваному про важливість його допомоги, звернення до позитивних рис, «зняття напруженості», бесіда).

Обґрунтовано недоцільність застосування до неповнолітнього таких тактичних прийомів, як «використання антипатії, яку відчуває допитуваний до будь-кого зі своїх співучасників» чи, іншими словами, «розпалювання конфлікту», раптовість, введення в стан психологічного напруження. Підтримано позиції Ю. П. Михальчук, І. А. Макаренко та В. Ю. Шепітька, які темп допиту вважають його характеристикою, а не тактичним прийомом.

Під час аналізу кримінальних проваджень, у яких підозрюваними виступали неповнолітні, вдалося прослідкувати, що така категорія допитуваних часто допускає самообмову, що, ускладнює проведення допиту. З метою своєчасного діагностування самообмови запропоновано типологію мотивів самообмови в конфліктних ситуаціях. Ця типологія є доволі умовною. Оскільки неповнолітні підозрювані можуть поводитися не прогнозовано, спонтанно, схильні до фантазування, то й наведений перелік мотивів також не є вичерпним.

У підрозділі 3.4. «Тактичні прийоми під час проведення допиту в безконфліктній ситуації» зазначено, що безконфліктна ситуація під час допиту виникає тоді, коли допитуваний неповнолітній підозрюваний правдиво розповідає про вчинене кримінальне правопорушення. На практиці таке трапляється нечасто (31 % опитаних).

З'ясовано, що на практиці слідчі під час допиту неповнолітніх підозрюваних у безконфліктній ситуації використовують зазвичай такі ж тактичні прийоми, як у конфліктній ситуації. Зауважено, що в безконфліктній ситуації тактичні прийоми, які застосовує слідчий, повинні впливати на пам'ять допитуваного з метою полегшення пригадування забутого. Рекомендовано застосовування тактичних прийомів: «зняття напруження»; «бесіда»; «активізація пам'яті й допомога допитуваному у викладенні шляхом уточнення з використанням асоціативних зв'язків, альбомів, колекцій, схем»; «виявлення участі та розуміння», «зняття смислового й емоційного бар'єра», а також поєднання прийомів «розговорювання» з «використанням позитивних якостей особистості»; викладення показань у формі вільної розповіді; «стимулювання подальшої деталізації показань і ролі кожного учасника»; «уточнення»; «отримання пояснень з приводу вже наявних доказів з метою усунення суперечностей», «суміжність», «схожість», «перифраз», «контрастність»; «наглядність»; «постановка додаткових запитань, що спрямовані на уточнення мотиву та мети вчиненого правопорушення».

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі сформульовано низку висновків і пропозицій, які відображають результати виконаного дослідження і мають теоретичне та практичне значення для кримінального процесу, криміналістичної науки та практичної діяльності органів досудового розслідування, зокрема під час проведення допиту неповнолітніх підозрюваних.

1. Аналіз стану дослідження наукового розроблення кримінальних процесуальних, криміналістичних і психологічних питань допиту неповнолітнього підозрюваного дав змогу встановити, що після прийняття Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. такі питання комплексно не розглядалися. Різні аспекти допиту неповнолітніх було описано в окремих публікаціях та однобічно розглянуто проблемні питання проведення вказаної слідчої (розшукової) дії за участю неповнолітніх, зокрема підозрюваних.

2. На основі аналізу міжнародних актів і кримінального процесуального закону України розкрито сутність кримінального процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного через його елементний склад (права, обов'язки та гарантії реалізації прав). Зазначено, що, враховуючи можливості сприйняття, усвідомлення та реалізацію цього статусу саме неповнолітнім, він становить частково змінений кримінальний процесуальний статус повнолітнього підозрюваного й охоплює не лише загальновідомі процесуальні права та обов'язки, а й спеціальні.

3. Запропоновано визначення допиту неповнолітнього підозрюваного, під яким слід розуміти слідчу (розшукову) дію, що утворює інформаційно-психологічний процес взаємодії суб'єктів, які проводять його (обов'язкові учасники) та які є присутніми і мають право задавати запитання (додаткові учасники), із допитуваним, під час якого особа, яка здійснює допит, використовуючи тактичні прийоми і допустимі методи психологічного впливу, отримує від допитуваного і фіксує у протоколі, або іншому порядку, визначеному законом, інформацію про відомі йому обставини, що мають значення для розслідування вчиненого кримінального правопорушення. У межах дослідження допит неповнолітнього підозрюваного класифіковано: за черговістю (первинний та повторний); за змістом (основний і додатковий); за психофізичним станом неповнолітнього підозрюваного (допит здорової дитини, глухонімого, сліпого та психічно хворого); за колом додаткових учасників, які можуть брати участь у допиті поряд з обов'язковими (законним представником, захисником, педагогом або психологом) (за участю прокурора, лікаря, експерта та спеціаліста, перекладача, фахівців оперативних підрозділів); залежно від комунікативної ситуації (допит у безконфліктній та конфліктній ситуаціях); за фактом установлення психологічного контакту (за умови встановлення та не встановлення такого контакту); за місцем проведення (за місцем проведення досудового розслідування (у кабінеті слідчого, у спеціально обладнаній кімнаті («зелена кімната»), за місцем проживання допитуваного, за місцем перебування допитуваного (лікарня, школа, робоче місце, СІЗО)); за часом проведення (у денний час (з 6:00 до 22:00) та в нічний час (з 22:00 до 6:00, за умови, коли затримання в його проведенні може призвести до втрати слідів чи втечі неповнолітнього підозрюваного)); за суб'єктами допиту (слідчим, працівником оперативного підрозділу (за письмовим дорученням слідчого), прокурором); за фактом застосування технічних засобів (без застосування технічних засобів, із застосуванням технічних засобів: фотозйомки, аудіозапису чи відеозапису); за фізичною присутністю допитуваного (безпосередній чи дистанційний).

Зважаючи на сутність ремінісценції, запропоновано обов'язковість проведення додаткового допиту неповнолітнього підозрюваного через декілька днів після здійснення первинного допиту.

4. З'ясовано, що на ефективність такої слідчої (розшукової) дії, як допит, суттєво впливають місце її проведення та час. Зазначено, що допит неповнолітнього підозрюваного варто проводити в кабінеті слідчого (73,5 %) за участі лише обов'язкових учасників процесу без присутності сторонніх.

Перший допит неповнолітнього підозрюваного доцільно проводити якомога скоріше (84 %). Враховуючи швидку втомлюваність такої категорії допитуваних, їх підвищену вразливість, самонавіюваність і нездатність упродовж тривалого часу зосереджуватися на одному об'єкті, рекомендовано на початку допиту визначати його розумні часові межі. Запропоновано індивідуально, враховуючи загальний психічний стан неповнолітнього, психологу чи педагогу визначати загальну тривалість допиту впродовж дня та оптимальну тривалість перерв під час допиту неповнолітнього підозрюваного.

5. Визначено, що основними елементами вивчення особи неповнолітнього підозрюваного є з'ясування його інтелектуальних і вольових якостей, емоційного стану, установки на конкретну лінію поведінки під час розслідування та його вікові, статеві й гендерні психологічні особливості. Отримати таку інформацію про неповнолітнього допитуваного та дослідити зазначені особливості можна за допомогою методів бесіди, спостереження за неповнолітнім підозрюваним, виокремлення показань про допитуваного з показань інших осіб, довідок, узагальнення незалежних характеристик. Отримані в результаті дані мають значення для формування правильної тактики та вибору найбільш ефективного способу впливу на неповнолітнього підозрюваного з метою отримання повних і достовірних показань.

6. Під час допиту неповнолітнього підозрюваного обов'язковими учасниками є законний представник, захисник, педагог або психолог. Законний представник здійснює лише представництво інтересів неповнолітнього допитуваного, завданням захисника є захист прав та інтересів неповнолітнього й за допомогою засобів захисту можливість спростування підозри, виявлення обставин, які пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність неповнолітнього. Доведено, що участь законного представника під час допиту має ґрунтуватися на їхній взаємній згоді з неповнолітнім підозрюваним. З метою забезпечення гарантій попередження негативного впливу небажаного законного представника на неповнолітнього, з яким не був налагоджений психологічний контакт та який негативно впливатиме на неповнолітнього підозрюваного, рекомендовано внести зміни до норм кримінального процесуального законодавства (ч. 3 ст. 488 Кримінального процесуального кодексу України та доповнити ст. 488 цього Кодексу ч. 4).

Педагог допомагає слідчому під час проведення допиту з урахуванням вікових особливостей неповнолітніх підозрюваних, умов їх виховання, дає змогу встановити психологічний контакт із допитуваним. Психолог допомагає розкрити позитивні якості особистості підлітка та, звернувши увагу на негативні якості, підібрати найбільш безболісні засоби нейтралізації вад його особистості. Рекомендовано під

час залучення до кримінального провадження психолога, як і у випадку залучення педагога, урахувати його незацікавленість у результатах провадження. За можливості пропонується надавати перевагу в залученні до допиту неповнолітніх підозрюваних саме психолога.

7. У дослідженні запропоновано дефініцію психологічного впливу на неповнолітнього підозрюваного, під яким розуміється застосування слідчим спрямованих дій на психіку неповнолітнього підозрюваного, що охоплюють сукупність допустимих для застосування до неповнолітніх методів, які застосовуються у процесі передачі, опрацювання та використання доказової інформації, зумовлюючи відповідну реакцію допитуваного. Це дозволяє контролювати слідчим його думки і ставлення до певних фактів для зміни його поведінки від небажання співпрацювати до бажання сприяти досудовому розслідуванню шляхом подання правдивої та повної інформації про подію, що сталася.

Обґрунтовано допустимість застосування таких методів психологічного впливу, як «зараження», «переконання» та «наслідування». Не рекомендовано застосовувати маніпуляцію і навіювання, що певною мірою виступає способом маніпуляції. Наголошено на тому, що категорично до неповнолітнього підозрюваного не можна застосовувати обман, погрози і введення його в оману.

8. Запропоновано умовну типологію мотивів самообмови неповнолітнього підозрюваного в конфліктній ситуації: 1) коли неповнолітній підозрюваний зізнається у вчиненні кримінального правопорушення, якого ж насправді не вчиняв (спроба завоювання авторитету, несприятливий збіг обставин, потреба в самоствердженні, спроба отримання матеріальної вигоди, спроба звільнення від відповідальності істинного виконавця під впливом почуттів; страх через погрози, шантаж); 2) коли вчинено груповий злочин і неповнолітній бере вину за вчинений злочин на себе (намагання домогтися менш суворого покарання інших осіб, матеріальна вигода або ж підбурювання, зговір чи шантаж іншими учасниками вчиненого кримінального правопорушення); 3) коли неповнолітній підозрюваний зізнається у більш тяжкому злочині, ніж учинив насправді (спроба допомоги уникнення відповідальності реальними виконавцями (близькі родичі, групові інтереси); 4) з мотивів страху розправи дійсних винуватців учиненого злочину неповнолітній підозрюваний може перебільшувати свою вину в учиненому злочині; 5) коли неповнолітній підозрюваний повідомляє про вчинення менш тяжкого злочину, ніж учинив насправді (бажання уникнути відповідальності за більш тяжкий злочин, страх покарання, бажання поліпшити своє становище).

9. Успішність допиту, а відтак, значення отриманих показань залежать від умілого вибору та вправного, ефективного застосування вироблених теорією та практикою тактичних прийомів допиту. Наведено типи конфліктних ситуацій, що виникають під час допиту неповнолітніх підозрюваних, і запропоновано оптимальні тактичні прийоми в кожній такій ситуації. Зокрема, залежно від наслідків, спричинених конфліктною ситуацією, тактичні прийоми згруповано на такі, що: застосовуються за категоричної відмови допитуваного від давання показань, застосовуються за умови давання неправдивих показань: як таких, що ґрунтуються

повністю на вимислі, так і таких, які частково містять вигадані фрагменти; застосовуються в разі замовчування допитуваним окремих, відомих для слідства фактів, що мають значення для розслідування. Залежно від позиції неповнолітнього підозрюваного і його захисника та наявності доказової бази в слідчого на момент допиту, тактичні прийоми згруповано на такі, що застосовуються, коли неповнолітній допитуваний визнає свою вину, а в слідчого ще немає повністю сформованої доказової бази, яка б підтверджувала чи спростовувала винуватість допитуваного, є припущення про присутність самообмови; неповнолітній підозрюваний не визнає свою вину, проте в слідчого є достатньо доказів, які викривають його у вчиненому; неповнолітній підозрюваний не визнає свою вину і в слідчого немає достатньо доказів, які викривають його у вчиненому.

Зазначено, що допит осіб, які позитивно налаштовані на давання правдивих показань, зазвичай не передбачає значних труднощів. Тактичні прийоми спрямовуються на те, щоб допомогти допитуваним якомога точніше і повніше пригадати інформацію, яка становить інтерес для слідчого, та розповісти її. Виокремлено найефективніші тактичні прийоми, які слідчий може застосовувати в такій ситуації.

10. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення норм чинного кримінального процесуального законодавства, які регламентують порядок проведення допиту неповнолітнього підозрюваного, зокрема запропоновано зміни до ч. 2 ст. 226, ч. 3 ст. 488 Кримінального процесуального кодексу України та доповнення (ч. 4) до ст. 488 цього Кодексу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Процюк О. М. Застосування методів психологічного впливу під час допиту неповнолітніх / О. М. Процюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична / голов. ред. М. М. Цимбалюк. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – Вип. 1. – С. 402–413.

2. Процюк О. Н. Характеристика допроса несовершеннолетнего подозреваемого: понятие, задачи и границы / О. Н. Процюк // Государственный Советник: международ. науч.-практ. журн. – Воронеж. – 2014. – № 1(5). – С. 12–17.

3. Процюк О. М. Одночасна участь захисника і законного представника під час допиту – гарантія належної охорони прав та законних інтересів неповнолітнього підозрюваного / О. М. Процюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридична / голов. ред. В. М. Стратонов. – Херсон, 2014. – Вип. 1. – Т. 3. – С. 182–188.

4. Процюк О. М. Визначення часу, місця та способу виклику на допит неповнолітніх підозрюваних – основні елементи підготовки до допиту / О. М. Процюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридична / голов. ред. В. М. Стратонов. – Херсон, 2014. – Вип. 3. – Т. 3. – С. 193–198.

5. Процюк О. М. Тактичні прийоми під час проведення допиту неповнолітніх підозрюваних у конфліктній ситуації / О. М. Процюк // Митна справа. – Кн. 1. – 2015. – Ч. 2. – № 1 (97). – С. 88–94.

6. Процюк О.М. Використання спеціальних психологічних знань під час допиту неповнолітніх підозрюваних / О. М. Процюк // Матеріали звітної наук.-практ. конф. факультету з підготовки слідчих (Львів, 25 берез. 2011 р.). – Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2011. – С. 227–230.

7. Процюк О. М. Правомірні та неправомірні методи психологічного впливу на неповнолітнього підозрюваного під час проведення допиту / О. М. Процюк // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні : тези доп. учасників звітної наук. конф. ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (Львів, 30 верес. 2011 р.). – Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2011. – С. 185–188.

8. Процюк О. М. «Подвійне представництво» інтересів неповнолітнього у кримінальному процесі / О. М. Процюк // Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року: кримінально-правові та процесуальні аспекти : тези доп. та повідомлень учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 19–20 верес. 2013 р.). – Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 339–344.

9. Процюк О. М. Сутність поняття допиту неповнолітнього підозрюваного / О. М. Процюк // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні : тези доп. учасників звітної наук. конф. ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (Львів, 27 верес. 2013 р.). – Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 200–206.

10. Процюк О. М. Видова характеристика допиту неповнолітнього підозрюваного / О. М. Процюк // Актуальні проблеми адміністративного та кримінального права і процесу : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (Донецьк, 15 верес. 2014 р.). – Донецьк : Донец. юрид. ін-т МВС України, 2014. – С. 253–256.

11. Процюк О. М. Тактико-психологічні прийоми при проведенні допиту неповнолітнього підозрюваного у безконфліктній ситуації / О. М. Процюк // Теоретичні та практичні засади протидії злочинності в сучасних умовах : тези доп. та повідомлень учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 16 жовт. 2015 р.). – Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2015. – С. 206–207.

АНОТАЦІЯ

Процюк О. М. Кримінальна процесуальна регламентація й тактика допиту неповнолітнього підозрюваного. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2017.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню кримінальної процесуальної регламентації й тактики допиту неповнолітнього підозрюваного. Визначено кримінальний процесуальний статус неповнолітнього підозрюваного. Висвітлено сутність і завдання допиту неповнолітнього підозрюваного, наведено його види. Окреслено особливості підготовки до проведення такого допиту. Обґрунтовано необхідність налагодження психологічного контакту слідчого з неповнолітнім підозрюваним. Проаналізовано допустимість застосування методів

психологічного впливу під час допиту вказаної категорії осіб і запропоновано систему тактичних прийомів допиту неповнолітнього підозрюваного в конфліктній та безконфліктній ситуаціях. Сформульовано обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування.

Ключові слова: допит, неповнолітній підозрюваний, учасники допиту, психологічний контакт, методи психологічного впливу, тактичний прийом.

АННОТАЦИЯ

Процюк О. Н. Уголовная процессуальная регламентация и тактика допроса несовершеннолетнего подозреваемого. – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2017.

На основе анализа норм международного и отечественного законодательства, научной литературы, материалов практики и обобщений эмпирических данных проведено комплексное исследование процессуального порядка и тактики допроса несовершеннолетнего подозреваемого. В диссертации допрос несовершеннолетнего подозреваемого рассматривается комплексно с точки зрения процессуального, криминалистического и психологического подходов. Проанализированы позиции ученых относительно определения понятия планирования допроса; рассмотрены основные составляющие его подготовки в целом, а также особое внимание уделяется, в частности, особенностям планирования и организации подготовки к допросу несовершеннолетних подозреваемых.

Раскрыта сущность уголовного процессуального статуса несовершеннолетнего подозреваемого; предложена классификация допроса несовершеннолетнего подозреваемого; раскрыты основные элементы изучения личности несовершеннолетнего подозреваемого; определены задачи обязательных участников допроса несовершеннолетнего подозреваемого и выяснено особенности их привлечения. Проанализированы позиции ученых по привлечению к производству с участием несовершеннолетних законных представителей, которые бы способствовали осуществлению ими своих прав и исполнению обязанностей; рассмотрены особенности участия защитника несовершеннолетнего подозреваемого в ходе производства предварительного расследования, а также особое внимание сосредоточено на вопросах личного участия несовершеннолетнего подозреваемого при выборе и назначении ему защитника и рассмотрена возможность учета мнения несовершеннолетнего допрашиваемого относительно желания или не желания назначения ему определенного лица в качестве законного представителя его интересов.

Определено, какие функции во время допроса несовершеннолетнего подозреваемого выполняют педагог и психолог. Рекомендуются при избрании педагога и психолога учитывать уровень взаимодоверия, социальные контакты их и несовершеннолетнего, выяснять их взаимоотношения во избежание недоразумений,

связанных со страхом несовершеннолетнего подозреваемого, что его показания будут разглашены.

В диссертации доказано, что возможности установления психологического контакта и его особенности зависят от индивидуальных психологических качеств несовершеннолетних подозреваемых. Определив понятие психологического влияния на несовершеннолетнего подозреваемого, установлены допустимые для применения к такому участнику методы психологического влияния, а также указано, какие методы психологического воздействия не рекомендуется применять к несовершеннолетним подозреваемым.

Указано, что на практике допрос несовершеннолетнего подозреваемого проходит, как правило, в условиях конфликтной ситуации, однако бывают и ситуации, когда такой допрос проходит в условиях бесконфликтной ситуации. В работе выделены самые эффективные тактические приемы, которые может применять следователь во время допроса несовершеннолетнего подозреваемого в бесконфликтной и конфликтных ситуациях. Учитывая высокую вероятность самоговора несовершеннолетнего подозреваемого, приведена типология мотивов самоговора.

Предложено научно обоснованные изменения и дополнения к действующему уголовному процессуальному законодательству Украины.

Ключевые слова: допрос, несовершеннолетний подозреваемый, участники допроса, психологический контакт, методы психологического воздействия, тактический прием.

ANNOTATION

Protsiuk O.M. Criminal procedural regulation and tactics of interrogation of an under-age suspect.—*Manuscript.*

The thesis for the degree of candidate of legal sciences, specialty 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics; forensic examination; operational investigative activity. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2017.

The dissertation is devoted to the complex study of criminal procedural regulation and tactics of interrogation of an under-age suspect. The criminal procedural status of an under-age suspect is determined. The essence and objectives of the interrogation of an under-age suspect are explained, its views are given. Peculiarities of preparation for this interrogation are outlined. The necessity of establishing of the investigator's psychological contact with an under-age suspect is grounded. The admissibility of the application of methods of psychological influence during the interrogation of this category of persons is analyzed and the system of tactics of interrogation of an under-age suspect in conflict and non-conflict situations is offered. On the basis of the study the reasonable proposals to improve the criminal procedural legislation of Ukraine and practices of its application are formulated.

Keywords: interrogation, an under-age suspect, participants of the interrogation, psychological contact, methods of psychological influence, tactical approach.